

КОНЦЕПЦІЯ СОЦІАЛЬНОЇ СПРАВЕДЛИВОСТІ ДЖОНА РОЛЗА ЯК ТЕОРЕТИЧНЕ ПІДҐРУНТЯ ТЕОРІЇ МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛІЗМУ

У статті наведено теоретичний аналіз ідей мультикультуралізму, сформульованих у концепції соціальної справедливості Джона Ролза. Автором виокремлено основні принципи справедливості, а саме: принцип рівної свободи, принцип чесної рівності можливостей та принцип відмінностей, які є складовими мультикультуралізму. Перший принцип передбачає, що основні права і свободи мають бути розподілені рівно, а єдиним обмеженням цих свобод може бути тільки свобода інших. Відповідно до другого принципу, соціальне членство має бути відкритим в умовах чесної рівності можливостей для усіх громадян, у тому числі й незалежно від статі, раси, етнічної належності чи сексуальної орієнтації та соціального походження. Принцип відмінності виправдовує нерівності в розподілі первинних благ лише за тієї умови, що вони спрямовані на поліпшення шансів найменш процвітаючих членів суспільств. Особлива увага звернена на ідею «перехресного консенсусу», що передбачає пошук компромісу в різних поглядах на благо та сприяє забезпеченню суспільної згоди і стабільності.

Ключові слова: компроміс; мультикультуралізм; рівність; свобода; справедливість; соціальна справедливість.

Постановка проблеми. Сучасні суспільства, що розвиваються в умовах глобалізації, являють собою сукупність різноманітних культур, існуючих в єдиному світовому просторі. Людство поступово приходить до усвідомлення спільності людської історії та долі. Невідвертим фактом сучасної історії стає народження спільної цивілізації, яка виникла, існує та збагачується духовно завдяки внескам всіх історичних локальних цивілізацій.

У процесі побудови багатокультурного суспільства відбуваються значні зміни й в його соціологічній концепції. Відповідно до наявних суспільних змін трансформуються різні підходи до розуміння соціальної реальності. Однією із соціологічних концепцій глобального суспільства є теорія і практика мультикультуралізму, основа якої – ідея інтеграції різних культур, що дозволяє зберегти ці культури та забезпечити їх взаємодію і взаємозбагачення в умовах рівноправного діалогу.

Проблема мультикультуралізму є предметом наукових дискусій більше трьох десятиліть, протягом яких простежується широкий спектр підходів щодо оцінки історичної та соціальної природи, прогнозування перспектив та ризиків мультикультурної стратегії суспільного розвитку. Імпульсом для виникнення однієї з таких дискусій, слугувала сформульована у 1971 році концепція соціальної справедливості Джона Ролза [1].

Мета статті – здійснити теоретичний аналіз ідей мультикультуралізму, сформульованих в концепції соціальної справедливості Джона Ролза.

Аналіз досліджень і публікацій. У сучасних соціальних дослідженнях феномен мультикультуралізму стає все популярнішим. Судячи за кількістю наукових статей і монографій, виданих за останні роки, мультикультуралізм визнається як один із самих характерних проявів актуалізації горизонтальних соціальних зв'язків, що характеризують серйозні зрушення в сучасному суспільстві.

Розвиток теорії мультикультуралізму представлений у роботах зарубіжних дослідників М. Вев'юрки, Н. Глейзера, Л. Дробіжевої, У. Кімліки, Р. Ле Коадіка, Ч. Кукатаса, О. Куроп'ятника, Г. Макарової, В. Малахова, Л. Нізамової, Н. Покровскої, Дж. Роулза, Ч. Тейлора, В. Тишкова, М. Глостанової, М. Уолцера, Ю. Хабермаса, О. Хеффе та ін.

В Україні проблемі мультикультуралізму присвячено роботи Н. Висоцької, А. Колодій, С. Омельченко, О. Шульги та ін.

Проблемою справедливості в її соціальному аспекті займалися Дж. Ролз, Р. Нозік, Б. Сутор та ін.

Аналізу теорії справедливості Дж. Ролза присвячені чисельні праці та наукові публікації Б. Аккермана, Б. Беррі, Р. Дворкіна, Д. Размуссена та ін.

До найвідоміших критиків позицій Джона Ролза слід віднести А. Бучанана, Р. Нозіка, М. Фрідмана, Ф. Хайєка, Х. Харта.

Виклад основного матеріалу. Концепцію справедливості було створено у 70-ті роки ХХ століття в рамках ліберальної традиції, що стала теоретичною основою мультикультуралізму. Відповідно до парадигми

останнього пізнання культурних розбіжностей є умовою справедливості, а суспільство міцніше тоді, коли всі люди у ньому сприймаються такими, які вони є. Мультикультуралізм також передбачає необхідність співвіднесення і можливість об'єднання правової концепції справедливості та пріоритету прав людини, на яких будується громадянство в ліберальному суспільстві, з правами національних, релігійних, сексуальних та інших меншин, що постають як окремі об'єднання.

У найбільш розробленому вигляді ця теорія представлена у філософії американського вченого, професора Гарвардського університету Джона Ролза (*John Rawls*) (1921–2002) – одного з найбільш видатних представників англо-американської політичної філософії. Почавши свої дослідження в галузі філософії з вивчення проблем логіки і мови, Дж. Ролз незабаром звернувся до розгляду фундаментальних питань етики та філософії політики. Пошук основ справедливого суспільства і постановка проблеми обґрунтування моралі, виходячи з поняття раціональності, стали головною темою його найбільш відомих робіт, таких як «Теорія справедливості» (1971) і «Політичний лібералізм» (1993). У першій половині ХХ ст., у період становлення аналітичної філософії, традиції соціальної та політичної думки, втілені в працях Аристотеля, Гоббса, Юма, Руссо, Канта і Гегеля, опинилися поза увагою більшості дослідників-аналітиків. Так, представники логічного позитивізму (а саме цей напрямок превалював на ранніх етапах розвитку аналітичної філософії) зосередили основну увагу на концептуальному аналізі значення і вживання мовних виразів, обмеживши дослідження в області етики і політичної філософії вивченням специфічних особливостей буденної мови. На тлі домінуючої в цей час в етиці концепції утилітаризму, ідеї Джона Ролза, вперше висловлені ним у 1958 р. у статті «Справедливість як чесність», не тільки поставили під сумнів основні положення цієї концепції, але також з'явилися спробою відродити традицію політичної думки, що спирається на фундаментальні принципи моральної філософії. Ця й низка інших статей на тему соціальної справедливості принесли відомому філософу популярність серед професіоналів задовго до публікації знаменитої «Теорії справедливості», яка швидко набула популярність серед широкого кола читачів і викликала більше дискусій і коментарів ніж будь-яка інша книга в області соціальних і політичних наук, надрукована після другої світової війни.

Хоча саме в «Теорії справедливості» [1] дається найбільш розгорнутий і цілісний виклад та обґрунтування морально-політичної концепції Роулза, все ж не слід розглядати його теорію як статичну, а тим більш сприймати її висновки, як остаточні. Теорія Роулза виступає у вигляді свого роду рухливої конструкції, основа якої багато в чому залишається незмінною, містячи в собі ідею про особисту недоторканість, що спирається на справедливість. Вихід статті «Справедливість як чесність» («Justice as Fairness») [3] позначив собою перший етап в розвитку ролзовської концепції, другим же етапом можна визначити статтю «Дистрибутивна справедливість» («Distributive Justice»), що вийшла в 1967 р., а третім – уже згадувану

«Теорію справедливості». Звичайно, це ділення дослідницької діяльності Ролза на етапи є досить умовним і зачіпає розвиток його теорії тільки до початку 70-х рр., але саме такий «дискретний» підхід до вивчення ролзовських ідей сприяє не лише глибшому осмисленню деяких фундаментальних положень «Теорії справедливості», але також дає можливість прослідити хід авторської думки і зрозуміти причини, що призвели його до тих або інших висновків [6, с. 27].

Цінність філософської концепції соціальної справедливості Джона Ролза визначається двома обставинами: по-перше, усі свої загальнотеоретичні міркування автор доводить до описування соціальних механізмів, що передбачає їх емпіричну інтерпретацію, опору на конкретні соціальні індикатори [5, с. 31]; по-друге, в контексті аналізу ідей мультикультуралізму важливо знати якою уявляється оптимальна модель соціального устрою суспільства. У свою чергу, унікальність ролзовської ідеї, названої ним «справедливість як чесність», полягає в наданні можливого рішення для зазначеної вище проблеми. Концепція справедливості Джона Ролза являє собою приклад процедурної справедливості, умовами якої є рівність учасників, відсутність у них прихованих мотивів, а також вільний доступ до обговорення висунутих принципів.

Концепція соціальної справедливості відомого теоретика соціального лібералізму має назву «справедливість як чесність» («justice as fairness»), адже чесність тут трактується дуже широко: дія принципу розповсюджується не тільки на процедури, але й, що дуже важливо, на результати соціальної взаємодії (так би мовити рівність результатів, протиставлена у сучасній соціальній теорії ідеї рівності можливостей, або, що є тим самим, простій формальній рівності життєвих шансів) [2, с. 76]. Це особлива позиція всередині самого лібералізму, яка, у свою чергу, спирається на наступні соціально-філософські обґрунтування ідей мультикультуралізму:

1) уявлення про першопочаткову рівність індивідів, що відповідає рівності учасників соціального контракту класичної теорії суспільного договору. При цьому учасники даного договору розуміються як вільні істоти, які мають почуття власної гідності [1, с. 26, 32]. Крім того, вони наділені а) раціональністю та б) почуттям справедливості. Раціональність проявляється в тому, що кожен здатний самостійно та незалежно від інших формулювати та реалізовувати власну концепцію блага, почуття справедливості означає здатність виконувати зобов'язання по відношенню до інших людей;

2) розуміння суспільства як форми соціальної кооперації, мета якої – добробут кожного індивіда як члена суспільства [1, с. 20];

3) концепція первинних благ або ресурсів, які являють собою унікальні засоби, що необхідні для реалізації будь-якого плану життя. Сюди відносяться здібності, таланти, енергетичний потенціал особистості (природні блага); прибутки, можливості, влада, багатство (соціальні блага); самоповага (свого роду психологічний стан). Розподіл благ першого роду здебільшого випадковий, і соціальні інститути можуть лише скорегувати наслідки нерівності у володінні

ними. Блага другого роду вже безпосередньо розподіляються соціальними інститутами, тому тільки від устрою «базисної структури» залежить, хто і в якій мірі володіє ними;

4) ідея про те, що природні й соціальні факти, які ми знаходимо в реальному світі, такі як розподіл природних благ, приналежність до певного соціального класу чи групі, відносяться до числа випадкових з моральної точки зору обставин [1, с. 26].

Отже, розглянемо як ці ідеї втілені в зазначеній концепції відомого дослідника.

По суті, концепція Джона Ролза – сучасний варіант концепції суспільного договору, відмінність якої від класичних версій полягає в тому, що договір носить не реальний (як у класичній версії), а гіпотетичний характер. Тобто філософ «пропонує провести мислений експеримент: уявити собі, що декілька раціональних індивідів укладають договір відносно принципів організації суспільства, побудованого на справедливих основах» [7, с. 134]. І далі у своїй книзі Дж. Ролз виокремлює низку умов для учасників гіпотетичної угоди, але головне тут у тому, що «...ключем для розуміння того, що відбувається у початковій позиції стає «вуаль невідання» [1, с. 127]. І така позиція полягає у наступному: «Ніхто не знає свого місця в суспільстві, свого класового стану, чи соціального статусу, а також того, що призначено йому при розподілі природних талантів, розумових здібностей, сили тощо. Це гарантує, що ніхто не здатний винайти принципи для покращення своїх конкретних умов, принципи справедливості стають результатом чесною угоди. За даних обставин ця висхідна ситуація справедливості чесною для індивідів як моральних особистостей, тобто раціональних істот, які мають свої власні цілі і здатні до почуття справедливості» [1, с. 25–26].

Для Джона Ролза суспільство постає як кооперативне підприємство в ім'я взаємної вигоди, а справедливість – це інтелектуальна конструкція, оскільки без обраних людьми принципів справедливості неможливе соціальне співробітництво. Такими принципами є принцип рівної свободи; принцип чесною рівності можливостей; принцип відмінностей.

Щодо перших двох, то Дж. Ролз пояснює їх таким чином: «по перше, кожна особа, яка бере участь у будь-якій практиці (під практиками дослідник розуміє будь-яку діяльність, обмежену системою правил), або яка знаходиться у полі її впливу, має рівне право на свободу, що сумісна з такою самою свободою для усіх інших; і, по-друге, нерівність допустима лише в тих випадках, якщо розумно очікувати, що вона буде вигідна для усіх і за умови, що той суспільний стан й ті посади, з якими вона пов'язана, або з яких вона походить, є доступними для усіх. Ці принципи виражають справедливість у вигляді комплексу трьох ідей: свободи, рівності та винагороди за діяльність заради загального блага» [3, с. 35].

Останній «принцип відмінності» дослідник намагається сформулювати в такому вигляді, який дозволяє підтвердити початкові положення його теорії, тобто визначити можливі соціальні нерівності так, щоб їх теоретично погодилися прийняти всі. «Згідно

з принципом відмінності, – говорить Дж. Ролз, – нерівність може бути виправдана тільки в тому випадку, якщо відмінності в очікуваннях служать перевагам репрезентативної людини, яка знаходиться в гіршому положенні, і в цьому випадку репрезентативною людиною є некваліфікований робітник» [1, с. 40].

Відповідно до досліджуваної теорії, соціальні нерівності повинні бути компенсовані, а природні – впливати на розподіл благ. Важливим є висновок Дж. Ролза про те, що основна структура суспільства повинна бути перетворена таким чином, щоб природні таланти усіх працювали на благо менш успішних членів суспільства: «Справедливі порядки можуть виявитися виведеними з стану рівноваги з тієї причини, що чесні вчинки можуть представляти собою далеко не найкращу відповідь на вчинки інших. Для того, щоб забезпечити стабільність, люди повинні мати почуття справедливості або турботу про обділених ними, а краще і те й інше разом. У разі, якщо ці почуття досить сильні і здатні подолати спокусу порушення правил, справедлива схема співпраці стає працездатною. Слідування обов'язку і виконання обов'язків відтепер сприймається усіма, як правильна відповідь на дії інших. До цього висновку приводить раціональний життєвий план, заснований на почутті справедливості» [1, с. 95]. При цьому дослідник доводить стабільність запропонованої ним конструкції, звертаючись до трьох основних ідей: ідеї перехресного консенсусу, ідеї пріоритету необхідного над концепціями блага та ідеї публічного розуму.

Стабільність концепції справедливості, за Джоном Ролзом, полягає головним чином у можливості співіснування розумних, але взаємовиключних всеохопливих філософських, релігійних та моральних доктрин. Завданням концепції справедливості є створення поля консенсусу, на умови якого мали погодитися усі без виключення розумні громадяни, яких би доктрин вони не дотримувались. Це означає вимогу наявності у громадян двох концепцій – політичної та всеохопливої, за умови можливості відповідності цінностей більшого ступеня цінностям меншого. Оскільки із загальних, первинних життєвих цінностей не виходить ніяка певна політична точка зору, то здійснення кожною людиною свого життєвого плану повинно вважатися благом. При розгляді реальності як основного принципу соціальної організації суспільства можна передбачити, що будь-який індивід приймає ці цінності, що розуміються у загальному сенсі. Приймаючи концепцію справедливості і раціональності, індивід може зберегти для себе будь-яку іншу всеохопливу доктрину блага. Як результат, необхідне і благо взаємно доповнюють один одного. Іншими словами, Джон Ролз пропонує відмовитися від будь-яких всеохопливих концепцій у якості принципів основної структури суспільства. І смисл його ідеї «перехресного консенсусу» полягає в тому, що різні групи, країни, релігійні та культурні спільноти в принципі можуть прийти до згоди щодо певних норм людської поведінки, якщо будуть терпимі по відношенню до відмінностей у світосприйнятті. Тут мова йде не про злиття різних поглядів та уявлень в певну, за визначенням російської дослідниці Т. Алексеевої, метаідеологію, не про

паралельне співіснування чужих культур, що слабо взаємодіють між собою. Навпаки, ідея «перехресного консенсусу» передбачає пошук точок зіткнення у поглядах, які взаємодоповнюють одні одних та створюють, таким чином, постійно зростаючий простір згоди. На цій основі виникає можливість створення нового кодексу поведінкових принципів, які в майбутньому будуть сприяти розбудові стабільного порядку [9, с. 78–79].

Висновки. Підводячи підсумки, доцільно відмітити, що цінними і важливими у формуванні теоретичних основ мультикультуралізму виступають наступні положення концепції соціальної справедливості Дж. Ролза.

По-перше, твердження про те, що справедливість – це інтелектуальна конструкція, оскільки без обраних людьми принципів справедливості неможливе соціальне співробітництво, і принципи справедливості є результатом чесної угоди.

По-друге, виокремлення трьох основних принципів справедливості, а саме: рівної свободи; чесної

рівності можливостей та принцип відмінностей, де перший принцип передбачає, що основні права і свободи мають бути розподілені рівно, а єдиним обмеженням цих свобод може бути тільки свобода інших. Відповідно до другого принципу, соціальне членство має бути відкритим в умовах чесної рівності можливостей для усіх громадян, у тому числі й незалежно від статі, раси, етнічної належності чи сексуальної орієнтації та соціального походження. Принцип відмінності виправдовує нерівності в розподілі первинних благ лише за тієї умови, що вони спрямовані на поліпшення шансів найменш процвітаючих членів суспільства або, точніше, «репрезентативного члена» найменш процвітаючої групи, до яких, до речі, можна віднести іммігрантські, етнічні та інші меншості.

І, нарешті, ідея «перехресного консенсусу», яка передбачає пошук компромісу в різних поглядах на благо, що сприяє забезпеченню суспільної згоди і стабільності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ролз Дж. Теория справедливости / Дж. Ролз / пер. и науч. ред.: Целищев В. В. – Новосибирск : Изд-во Новосиб. ун-та, 1995. – 535 с.
2. Канарш Г. Ю. Социальная справедливость: философские концепции и российская ситуация : монография / Г. Ю. Канарш. – М. : Изд-во Моск. гуманит. ун-та, 2011. – 236 с.
3. Ролз Джон. Справедливость как честность [Электронный ресурс] / Джон Ролз // Логос – 2006. – № 1 (52). – С. 35–60. – Режим доступа : <http://www.ruthenia.ru/logos/number/52/03.pdf>
4. Rawls J. Distributive Justice // P. Laslett and W. G. Runciman (eds.), *Philosophy, Politics, and Society. Third Series.* – London : Blackwell; New York : Barnes & Noble, 1967. – P. 58–82.
5. Култыгин В. П. Современные зарубежные социологические концепции : [учебник] / В. П. Култыгин / Под ред. Т. Н. Юдиной. – М. : Изд-во МГСУ «Союз», 2000. – 158 с.
6. Литвиненко Н. Концепция справедливости Джона Ролза / Наталья Литвиненко [Электронный ресурс] // Логос. – 2006. – № 1 (52). – С. 26–34. – Режим доступа : [:http://www.ruthenia.ru/logos/number/52/03.pdf](http://www.ruthenia.ru/logos/number/52/03.pdf)
7. Алексеева Т. А. Современные политические теории / Т. А. Алексеева. – М. : «Российская политическая энциклопедия» (РОССПЭН), 2000. – 479 с
8. Калашников Б. Н. Либеральные теории справедливости и политическая практика России / Б. Н. Калашников. – Великий Новгород : НовГУ им. Ярослава Мудрого, 2004. – 260 с. (Серия «Монография». Выпуск 3).
9. Алексеева Т. А. Новый мировой порядок: альтернативы и возможности [Электронный ресурс] / Т. А. Алексеева // Сайт «Цифровая библиотека Украины» – Режим доступа : http://elib.org.ua/philosophy/ua_show_archives.php?subaction=show_full&id=1109153494&archive=0217&start_from=&ucat=&

Л. А. Ляпина,

ЧГУ им. Петра Могилы, г. Николаев, Украина

КОНЦЕПЦИЯ СОЦИАЛЬНОЙ СПРАВЕДЛИВОСТИ ДЖОНА РОЛЗА КАК ТЕОРЕТИЧЕСКОЕ ОСНОВАНИЕ ТЕОРИИ МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛИЗМА

В статье осуществлен теоретический анализ идей мультикультурализма, сформулированных в концепции социальной справедливости Джона Ролза. Автором выделены такие принципы справедливости, как равной свободы, честного равенства возможностей и принцип отличий, которые являются составляющими мультикультурализма. Первый принцип предусматривает, что основные права и свободы должны быть распределены равно, а единственным ограничением этих свобод может быть только свобода других. Согласно второму принципу, социальное членство должно быть открытым в условиях честного равенства возможностей для всех граждан, в том числе и независимо от пола, расы, этнической принадлежности или сексуальной ориентации и социального происхождения. Принцип различия оправдывает неравенства в распределении первичных благ лишь при том условии, что они направлены на улучшение шансов наименее преуспевающих членов обществ. Особое внимание уделено идеи «перекрестного консенсуса», что предусматривает поиск компромисса в разных взглядах на благо и способствует обеспечению общественного блага и стабильности.

Ключевые слова: компромисс; мультикультурализм; равенство; свобода; справедливость; социальная справедливость.

**THE CONCEPT OF SOCIAL JUSTICE JOHN RAWLS AS
THE THEORETICAL BASIS OF THE THEORY OF MULTICULTURALISM**

The article presents the theoretical analysis of multiculturalism, formulated the concept of social justice, John Rawls. The author distinguishes such principles of justice as equal liberty, fair equality of opportunity and the principle differences that are part of multiculturalism. The first principle is that fundamental rights and freedoms should be distributed equally, and the only limitation of these freedoms can only be the freedom of others. According to the second principle, social membership should be open under the conditions of fair equality of opportunity for all citizens, including, regardless of gender, race, ethnicity or sexual orientation, or social origin. The principle of distinction justifies inequality in the distribution of primary goods only on condition that they are aimed at improving the chances least prosperous members of society. Particular attention is paid to the idea of «cross-consensus», which involves finding a compromise in different views on good and contributes to the public good and stability.

Key words: *compromise, multiculturalism; equality; freedom; justice and social justice.*

Рецензенти: *Марченко О. В.*, д-р філос. наук, професор;
Гавеля В. Л., д-р філос. наук, професор.

© Ляпіна Л. А., 2015

Дата надходження статті до редколегії 01.04.2015 р.